

UPODOBITEV TRAVMATIČNIH DOGODKOV DRUGE SVETOVNE VOJNE V SODOBNEM ČEŠKEM ROMANU

V sodobni češki književnosti po letu 2000 zaznamo izrazito težnjo po ustvarjanju del, ki tematsko izhajajo iz obdobja druge svetovne vojne in na neideološki način upodabljajo travme, nastale zaradi problematičnega češko-nemškega sožitja. To se še posebej kaže v proznih delih avtoric srednje in mlajše generacije, kot so Alena Mornštajnová (1963), Hana Andronikova (1967–2011), Radka Denemarková (1968), Magdalena Platzová (1972), Jakuba Katalpa (1979) in Kateřina Tučková (1980). V prispevku romane omenjenih avtoric obravnavamo s poudarkom na načinu upodobitve zgodovinskih travm iz obdobja druge svetovne vojne v primerjavi z nekaterimi sodobnimi slovenskimi romani s tematiko druge svetovne vojne.

Ključne besede: češka književnost, druga svetovna vojna, izgon Nemcev, kolektivni spomin, kolektivna travma

1 Razvojne tendence v sodobni češki književnosti 1989–2020

Literarno ustvarjanje v zadnjih tridesetih letih so močno zaznamovale zgodovinskopolične spremembe na Češkoslovaškem po letu 1989. Predvsem so se spet združili trije predtem ločeni komunikacijski tokovi: uradno izdajana literatura, v samizdatu objavljena literatura in dela, napisana in objavljena v eksilu. Po štiridesetih letih omejevanja so politični posegi v literarno ustvarjanje in izdajanje knjižnih del izginili. Nove omejitve so se pojavile na tržno-ekonomskem področju, kajti knjiga je postala izrazito tržni artikel, odvisen od založnika, finančnih sredstev in komercialnega uspeha pri bralcih.

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so izhajala dela, ki prej niso smela biti izdana: svoje prvence so tedaj ob mladih debitantih objavljali tudi avtorji starejših generacij, obenem pa so izhajala dela prepovedanih avtorjev, ki so na izid čakala več desetletij. Eden najvidnejših tokov češke proze devetdesetih let je bila avtentična literatura, predvsem subjektivna pričevanja o preteklem obdobju v obliki literariziranih dnevnikov, spominov in avtobiografij. Kontinuirano se je razvijala postmodernistična proza, opazna so besedila s poudarkom na pripovedovalcu in aktu pripovedovanja, pogosto s fantastičnimi in bizarnimi motivi (J. Kratochvil, M. Ajvaz). Specifični fenomen tega obdobja je tudi feministična proza. Avtorice so v formalno inovativnih besedilih vsaka po svoje obravnavale položaj ženske tako z družbenega kot s psihološkega vidika (A. Berková, Z. Brabcová). V tem desetletju zasledimo tudi dela, ki so poskušala dopolniti ideološko izkrivljeno sliko polpretekle narodne zgodovine in so obravnavala dotlej tabuizirane teme iz obdobja druge svetovne vojne, med drugim tudi vprašanje kompleksnega sobivanja Čehov in Nemcev. Čeprav so pisatelji to temo upodabljali že prej (npr. B. Hrabal: *Obsluhoval jsem anglického krále*, 1974 samizdat, 1980 eksil, 1990; slov. *Stregelem angleškemu kralju*, 1991, prev. N. Vidrih), je postala širše obravnavana in sprejeta šele po družbenopolitičnih spremembah. Formalno gre v tem desetletju predvsem za družinske sage, kronike, poudarjen je tudi namen življenjske bilance (V. Vokolek) (prim. Machala 2008).

Po letu 2000 se je stanje ustalilo, vendar zaznamo nekaj novih tendenc, kot so proza na dela z eksotičnimi motivi in refleksijo češke resničnosti od zunaj (P. Hůlová, J. Rudiš) in romani z intimnimi temami o medčloveških odnosih (J. Šrámková, P. Soukupová, J. Balabán). Med najvidnejše tematske sklope, ki so se pojavili v tem času, sodi nova, neideološka refleksija zgodovine od štiridesetih do osemdesetih let. Poleg travmatičnih dogodkov po koncu druge svetovne vojne pisatelji upodabljajo tudi komunistično preganjanje v petdesetih letih in nasilno kolektivizacijo, pogosto v obliki vznemirljive zgodbe z izstopajočimi tragičnimi junaki ali moralno nesprejemljivimi liki (J. Novák). Kritično ali pa tudi nostalgичno se pisatelji vračajo v obdobje t. i. normalizacije v sedemdesetih in osemdesetih letih, s poudarkom na intimnejši izpovedi, velikokrat skozi oči otroškega pripovedovalca (I. Dousková, J. Topol).

2 Travmatični dogodki druge svetovne vojne v sodobnem češkem romanu

Teme druge svetovne vojne, holokavsta in življenja v Protektoratu Česke in Moravske so bile v češki književnosti 20. stoletja v različnih valovih že večkrat obdelane. V prvem desetletju po vojni je šlo za neposreden odziv, s poudarkom na dokumentarnosti, zagovarjali so striktno ideološki princip s shematičnimi junaki (M. Pujmanová); upodobitve, ki so prikazovale neenoznačno stališče glede vrednotenja Čehov in njihovih nasprotnikov, so bile s strani oblasti nezaželeno (J. Škvorecký). Opazna je sprememba v šestdesetih letih v času kratke politične odjuge, ko se je pozornost avtorjev obrnila na intimno doživljanje in razmišljanje

likov, analizo psiholoških procesov človeka v skrajni življenjski situaciji; pojavilo se je vprašanje likvidacije judovskega prebivalstva (A. Lustig, L. Fuks). V tem času so nastala dela, ki rušijo takratne idejne dogme pri prikazovanju češko-nemških odnosov v povojnem obdobju (V. Körner).

Za razliko od prejšnjih razvojnih faz sodobni romani slonijo na temeljitem fakto-grafskem delu z viri in na strokovni literaturi, literarne upodobitve neredko temeljijo na resnični zgodbi. Romani, osredotočeni na temo judovstva in holokavsta, predstavljajo večgeneracijske zgodbe s kompozicijo v dveh narativnih linijah: sodobni in zgodovinski. Med njimi izstopa roman *Zvuk slunečnih hodin* (Zven sončne ure, 2001) Hane Andronikove (1967–2011), ki domiselno povezuje več časovnih ravni in geografskih prostorov: češko mesto Zlín s sedežem tovarn Baťa v obdobju prve Češkoslovaške republike, Indijo tridesetih let, koncentracijski taborišči Terezín in Auschwitz ter povojno Ameriko. Dogajanje spremljamo skozi oči Daniela, sina med vojno umrle Judinje. Čeprav je iz podrobnega opisa okolja in značilnosti likov z vidika njihove profesije razvidna avtoričina strokovna priprava na pisanje, je v ospredju predvsem emocionalna ljubezenska zgodba.

Podobno je Magdalena Platzová (1972) v romanu *Aaronův skok* (*Aaronov skok*, 2006) zajela široko geografsko in časovno območje: dogajanje na Dunaju, v Pragi, Berlinu in Izraelu od časa avstro-ogrske monarhije, prek prve in druge svetovne vojne do povojnega obdobja. Resnično zgodbo in tragično usodo judovsko-avstrijske slikarke Friedl Dicker-Brandeis (v romanu lik Berte) je pretvorila v fikcijo in se pri tem osredotočila na prepletene usode treh junakinj iz različnih generacij. Poudarjene so teme ženskega doživljanja in razumevanja sveta ter soočenja s tragično preteklostjo.

Alena Mornštajnová (1963) v romanu *Hana* (2017, slov. prevod N. Vidrih, 2019) prav tako odpira temo judovskega trpljenja v času protektorata in v koncentracijskih taboriščih Terezín in Auschwitz. Zajema dogajanje od poznih tridesetih do zgodnjih šestdesetih let prejšnjega stoletja v mestecu, v katerega poseže »velika zgodovina«. Osredotoča se predvsem na prepletenost odnosov med mestnimi prebivalci in zgodbo ene družine. Osrednji junakinji (teta Hana, nečakinja Mira) življenjske okoliščine prisilijo živeti skupaj in predstavnica mlajše generacije postopno razkriva družinsko zgodovino. Avtorici uspe po zaslugi učinkovito komponiranega prepletanja dveh ravni prvoosebnega pripovedovanja ustvariti napeto zgodbo, kjer je zgodovinski čas ozadje za sondo v malomeščansko življenje in odnose.

3 Modifikacija upodobitve Nemcev

Nevralgična točka češke zgodovine ostajajo travme, nastale po sesutju dokaj mirnega češko-nemškega sobivanja obeh narodov v eni državi, ki je trajalo od srednjega veka pa skoraj do konca 19. stoletja. Obdobje 20. stoletja je že zaznamovano

s stopnjujočimi se napetostmi in konflikti, predvsem na obmejnem območju Sudetov, ki jih je fašistična Nemčija leta 1938 zlorabila za priključitev k Tretjemu rajhu, po čemer je v notranjost države zbežalo skoraj pol milijona Čehov. Nemška manjšina je pred vojno tvorila eno tretjino prebivalstva in je poseljevala približno tretjino ozemlja Češkoslovaške, zlasti obmejnega. Tik po koncu druge svetovne vojne je prišlo do obračunavanja med češkimi in nemškimi prebivalci, pri čemer so pomembno vlogo odigrali sprejetje kolektivne krivde s strani političnih predstavnikov in dekreti predsednika Beneša, ki so omogočali npr. konfiskacijo premoženja Nemcev. V letih 1945–1946 je prišlo do izгона Nemcev: v prvi fazi je šlo za t. i. divji izgon, ko so bili brez sojenja skoraj vsi Nemci *a priori* obravnavani kot sovražniki in je moral vsak češkoslovaški prebivalec nemške narodnosti, ki si je želel ostati, dokazovati, da ni sodeloval z nacisti. Temu je sledil še organizirani izgon nemških prebivalcev. Ocenjuje se, da je bilo v sovjetsko in ameriško območje Nemčije ter v Avstrijo izseljenih 2,5 milijona Nemcev.¹

Ob preučevanju češke proze na temo druge svetovne vojne zadnjih treh desetletij ne moremo spregledati ene najizrazitejših značilnosti, ki jo loči od prejšnjih obdobj – delno tudi od drugih srednjeevropskih literatur –, in sicer markantno preoblikovanje odnosa do Nemcev. V času socializma je bila ideja zmagovitega nacionalnega boja proti Nemcem edina možna ideološko uveljavljena interpretacija preteklosti, ki so jo delili široki sloji češkega prebivalstva. Zato sta bila iz kolektivnega spomina izbrisana/izrinjena nepravilnost in nasilje Čehov ob izgonu Nemcev (Janoušek 2018: 282–283). Po letu 2000 se je v prozi pojavilo dojemanje Nemcev »kot navadnih ljudi, ki se niso zanimali za politiko« in novo stališče, da se je »nacizem dotaknil le nekaterih izbranih posameznikov, prisilna izselitev celotne, doslej mirno živče skupnosti pa je pomenila trajno izgubo za državo, prekinitev tradicionalnih vezi in nepopravljiv poseg v pokrajino Sudetov«² (Fialová 2014: 363).

S preoblikovanjem dojemanja Nemcev v sodobni češki literaturi je tesno povezana tudi postopna modifikacija kolektivnega spomina: položaj češkega prebivalstva se iz žrtve spreminja v storilca in pri Nemcih obratno. Če upoštevamo še t. i. sivo cono, nedoločeno območje, kjer razlika med žrtvami in storilci ni jasna in žrtve lahko nastopajo kot storilci, storilci pa so žrtve, postane razumevanje vpliva travme na kolektivni spomin še kompleksnejše (Hirschberger 2018). Nesprejemljivost koncepta kolektivne krivde in ohranjanje travmatičnih dogodkov v kolektivnem spominu mlajših generacij, vključno s preoblikovanjem aksiološke dimenzije, sta postala temelj, iz katerega črpajo sodobna prozna dela.

¹ Problematika sudetskih Nemcev je v češki družbi za določene skupine prebivalstva še dandanes občutljiva tema. To potrjuje dejstvo, da je v času predsedniških volitev v okviru predvolilne kampanje leta 2013 ekipa okoli poznejšega predsednika Zemana skušala javnosti namigovati na domnevno naklonjenost protikandidata sudetskimi Nemcem, podajala pa je tudi izrecne dezinformacije (npr. domnevni poskus vrnitve premoženja sudetkim Nemcem, če bo izvoljen protikandidat), s čimer ji je uspelo aktivirati svoje volivce.

² Citirano strokovno literaturo kot tudi naslove doslej neprevedenih literarnih del je iz češčine v slovenščino prevedla avtorica.

Podobno kot v sodobnih romanih na temo holokavsta pri upodobitvi povojnih travm, ki izvirajo iz konfliktov med Čehi in Nemci, izstopajo predvsem dela avtoric³ srednje in mlajše generacije, ki prav tako temeljijo na faktografsko overjenih podatkih in natančnem delu z viri. Na primer roman *Peníze od Hitlera* (*Denar od Hitlerja*, 2006; slov. prevod T. Jamnik, 2009) Radke Denemarkove, ki sta mu kasneje sledila roman *Vyhnání Gerty Schnirch* (*Izgon Gerte Schnirch*, 2009) Kateřine Tučkové (1980) in roman Jakube Katalpe (1979; lastno ime Tereza Jandová) z naslovom *Němci* (*Nemci* 2012, slov. prevod T. Jamnik, 2014).

Te romane združuje tudi pripovedovanje na podlagi koncepta postspomina, torej odnosa poznejših generacij do dogodkov, ki jih same niso doživele, prenašanja osebne, kolektivne in kulturne travme prejšnjih generacij na nove generacije. Odnos do preteklosti se torej ustvarja na podlagi pripovedovanj in spominov prejšnje generacije, ki jih poznejša generacija preoblikuje z lastno domišljijo, projekcijo in konstrukcijo. Gre za samosvoj način povezovanja s travmatičnimi dogodki, ki jih poznejša generacija ni doživela, a še naprej oblikujejo njeno identiteto (Hirsch 2012).

3.1 Radka Denemarková: *Denar od Hitlerja*

V romanu Radke Denemarkove se glavna junakinja Gita Lauschamnnová, nemško govoreča Judinja, po koncu vojne vrne iz koncentracijskega taborišča v svojo rodno vas. Toda tam so premoženje njene družine že zaplenili predstavniki revolucionarnih gard. Čez šestdeset let se vrne drugič, s potrdilom, da so njeni starši bili rehabilitirani in da ima pravico do denacionalizacije, kar močno razburi sovaščane. Toda ne vrača se zaradi premoženja, temveč si želi zgraditi spomenik svojemu očetu, tamkajšnjemu veleposestniku, ki je bil pred vojno zaslužen za razvoj vasi. Spomenika ji nikoli ne uspe zgraditi, ker večina prebivalcev rojstne vasi ni pripravljena prevrednotiti dogajanja v povojnem obdobju. Izjema je predstavnik mlajše generacije, Denis, ki poskuša razumeti obe strani spora in ju spraviti.

Motiv spomina ima v romanu vidno vlogo. Kasneje v življenju se Gita odloči, da bo zapisala svoje spomine in jih podarila Denisu. Med pisanjem spominov preteklost zopet postaja sedanost in protagonistka rekonstruira svojo identiteto, ki jo je večkrat izgubila: z izgubo rodnega kraja, vseh članov ožje družine in otroka ter s posilstvom (Czaplińska 2016: 340).

V romanu je ključno vprašanje krivde, kolektivne krivde oziroma »dednosti« kri-
vic in krivde. Čeprav ga avtorica tematizira na ozadju polpretekle zgodovine Češkoslovaške in prikaže vso kompleksnost teh časov, ji uspe poudariti univerzalni pomen in občečloveška vprašanja. Denemarková je v romanu opisala, »česa je

³ Moški prozaisti so se posvečali predvsem temi izseljenega prostora sudetske pokrajine, s poudarkom na praznini, odtujenosti in uničenosti tega prostora; liki Nemcev tu niso več fizično prisotni, upodobljeni so bolj kot »duhovi« pokrajine; prim. J. Rudiš: *Grandhotel* (2006), M. Fibinger: *Aussiger* (2004), Z. Šmíd: *Lesk a bída čekání* (*Blišč in beda čakanja*, 2008).

sposoben navaden človek, ko se znajde v prelomnih zgodovinskih dogodkih in ko mu v roke pride moč» (Jamnik 2009: 282–283) in kakšne možnosti ima posameznik, ki se hoče s travmatičnimi dogodki zgodovine soočiti:

/č/isto enako so zbežljali Čehi leta petinštirideset. Ampak Čehi bi morali imeti več pameti, Denis. Preživetih šest let bi jim bilo lahko v svarilo. Morali bi preprečiti nove pošastnosti. Predvsem pa, in to si, Denis, zapomnite enkrat za vselej: jaz nočem biti odškodovana kot Nemka. Jaz hočem biti odškodovana kot človek, ki ga je doletelo brezpravje. Kot človek, kot državljan, ki je bil prizadet po krivici. Hočem, da povejo, da je bil tukaj storjen zločin. – Kaj pa tako zijate vame? (Denemarková 2009: 249.)

Denemarková protagonistke ne prikaže samo kot žrtve in preseže poenostavljeno vrednotenje, Gita pa s svojo zgodbo odpira nove, neenoznačne možnosti presoje zgodovinskega dogajanja. Obravnava tudi položaj ženske v tradicionalno patriarhalnem svetu, kjer prevladujejo vrednote, kot so volja po moči in obvladovanju, racionalizem in hierarhične strukture, medtem ko so sočutje ter čustva izrinjena na rob (prim. Jamnik 2009: 277–278).

Za Denemarkovo sta značilna premišljen slog in jezik. Napetost med racionalnim in emocionalnim se kaže tudi na ravni prepletanja različnih jezikovnih plasti: po eni strani racionalnega sklepanja s temu primernimi jezikovnimi sredstvi, po drugi strani ekspresivnih jezikovnih sredstev za skrajna emocionalna stanja, ki močno učinkujejo na bralca.

3.2 Kateřina Tučková: *Izgon Gerte Schnirch*

Tučková je v kronološko zasnovanem romanu opisala usodo nemško govorečih prebivalcev mesta Brna od druge svetovne vojne prek obdobja komunističnega totalitarizma do spremembe režima v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Čeprav zgodba zajema razsežno zgodovinsko obdobje, osrednji dogodek ostaja izgon nemških prebivalcev Brna in t. i. brnski pohod smrti maja 1945,⁴ ki protagonistko, mlado Nemko Gerto, zaznamuje do te mere, da vpliva na vse poznejše dogodke v njenem življenju. Lik Gerte je zasnovan kot popolnoma nedolžna žrtev v vseh opisanih življenjskih situacijah, kar okrepi enostransko vrednotenje zgodovinskih dogodkov in prikaže »tipizirano podobo trpljenja malega človeka pod težo zgodovine« (Šimák 2011):

⁴ 27. maja 1945 je Svet Deželnega narodnega odbora v Brnu z odlokom odredil izselitev vseh žensk, otrok in moških nemške narodnosti, mlajših od 14 let in starejših od 60 let; odrasli moški so morali ostati na prisilnem delu v Brnu. 30. maja 1945 ob 22. uri so morali zapustiti Brno in so jih gnali peš pod nadzorom čeških narodnih odborov in prostovoljcev, ki so se izživiljali nad nemškim prebivalstvom, do meje z Avstrijo. Ocenjujejo, da je zaradi izčrpanosti, širjenja griže, pomanjkanja vode in hrane ter krutega ravnanja nadzornikov umrlo okoli 1700 izgnancev na češki strani meje in še približno enkrat toliko na avstrijskem ozemlju.

/a/ nikoli ji ni prišlo na misel, da ne bo imela časa komu razlagati, kako in za kaj je živela. Da ne bo časa razvrščati ljudi po dejanjih, da je ostal le čas za ogled dokumentov in razdelitev ljudi glede na to, ali so imeli na listkih D. In na podlagi njih je imela, skratka, nemško državljanstvo. Tako kot drugi Nemci je bila izpostavljena sovražstvu, ki so ga izžarevali vsi češki Brnčani, celo fantje, ki so komaj prerasli šolske klopi. Bila je naivna, ko je mislila, da bo kričala *proč s tistimi, ki so delovali proti republiki! proč s tistimi, ki so to zakrivali!* Bila je neumna, ko je mislila, da so strasti že poenjale. (Tučková 2009: 81–82.)

Linearno zasnovano zgodbo pripovedovalec večinoma posreduje iz Gertine perspektive. Postopoma pa se pridružijo perspektive drugih oseb, predvsem drugih izgnanih nemških žensk, katerih usode se po vojni razidejo. Razumljivo in nezapletено zgodbo soustvarjata jezikovna raven besedila, ki mestoma kaže na publicistični stil, in redundantna dorečenost v dialogih. Za pripovedovanje je značilno empatično vživljanje v tiste, ki so bili izgnani.

3.3 Jakuba Katalpa: *Nemci*

Kompozicijska struktura romana *Nemci* s podnaslovom *Geografija izgube* je izoblikovana na motivih spomina, spominjanja in tudi postspomina. V podnaslovu omenjeno izgubo lahko razumemo kot izgubo spomina protagonistke Klare Rissmanove zaradi demence ali pa tudi kot izgubo domovine in sina. Njena vnukinja, ki živi v Londonu in pričakuje prvega otroka, začne raziskovati usodo svoje babice, ki je nikoli ni spoznala. To jo pripelje do njene neznane tete, s pomočjo katere poskuša sestaviti življenjsko pot babice od leta 1910 do sedanjosti, čeprav na njej ostaja še precej odprtih vprašanj in belih lis:

/v/časih sva sanjarili, da se bo babica nekega dne predramila zdrava in z odličnim spominom in nama bo pripovedovala o vsem, kar sva si želeli vedeti. Niti na kraj pameti nama ni padlo, da bi morda te svoje skrivnosti hotela ohraniti zase, da bi se lahko ovila okoli njih, jih objela z rokami in naju ne spustila naprej; da jih ne bi želela z nikomer deliti. (Katalpa 2014: 410.)

Življenje nemške družine srednjega razreda, v kateri je Klara odraščala na začetku stoletja, stiske prve svetovne vojne in poznejši vzpon fašizma v tridesetih letih dvajsetega stoletja avtorica opisuje na izredno sugestivni in plastični način. Kljub temu ima velika zgodovina le zanemarljivo vlogo v primerjavi z družinskimi odnosi. Po začetku druge svetovne vojne je Klara, potem ko je diplomirala na učiteljskišči, odšla v Berlin in se kasneje kot učiteljica znašla v obmejni češki vasi, ki pa so jo Nemci obravnavali kot del Tretjega rajha. Tu se je zbližala z domačini in Katalpa prikaže prepletene odnose med njimi.

Upodobitev povojnega izгона Nemcev je trezna in spravljiva, za razliko od drugih del s to tematiko se izogiba naturalističnim in ekspresivnim opisom. Poleg izгона je ključna tema romana materinstvo: Klara je zaradi izгона prisiljena za vedno

zapustiti svojega sina, njena hči je lezbijka, kar determinira njen odnos do materinstva, družinsko usodo pa se odloči razkriti šele noseča vnukinja.

4 Primerjava upodobitve travmatičnih dogodkov druge svetovne vojne v sodobnem češkem in slovenskem romanu

Tako kot v češki literaturi je tudi na Slovenskem zadnje desetletje zaznamovano s porastom števila romanov, ki odsevajo drugo svetovno vojno ali jo uporabljajo za fabulativno ozadje (Kos 2019: 152–155; Zupan Sosič 2014). Nevralgično točko, ki še danes razdvaja slovensko zgodovinsko stroko in javnost, predstavljajo poskusi prevrednotenja vloge partizanskega gibanja v medvojnem ter povojnem času in nasprotujoči si pogledi na partizanski odpor proti okupatorju. To temo – vsak na svoj način – obravnavajo tudi trije v slovenski stroki najpogostejše navajani in analizirani romani: *To noč sem jo videl* (2010) Draga Jančarja, *Angel pozabe* (2012) Maje Haderlap in *Da me je strah?* (2012) Maruše Krese (prim. Zupan Sosič 2014; Smolej 2015; Kos 2019; Virk 2021).

V slovenskih delih – za razliko od čeških romanov – je v večji meri prisotna avtobiografska zgodba, čeprav ni v ospredju pripovedovanja. Tako Maja Haderlap kot Maruša Krese izhajata iz svoje osebne družinske zgodbe in njuni deli temeljita na eksplicitnem postspominu, pri upodobitvi zgodovinskih dogodkov generacije črpata iz spominov ter pripovedovanja družinskih članov.

V češki prozi opazamo izrazito prepletanje dveh časovnih ravni (preteklosti in sedanjosti oz. drugega časovno ločenega obdobja; npr. *Hana*, *Nemci*), ki soustvarja posebno napetost pripovedi, medtem ko je za izbrane slovenske romane značilna kronološka kompozicija. V romanu *Da me je strah?* je kronologija dogodkov od obdobja med vojno pa do sedanjosti poudarjena z naslovi poglavij z letnicami. Kronološko pripoved v romanu *Angel pozabe* zaznamujejo časovne digresije v obliki spominjanja in pripovedovanj zgodb iz preteklosti. Pogosto izmenjevanje pripovednih perspektiv tako v čeških kot v slovenskih romanih ponuja večjo mero objektivizacije oz. relativizacijo »resnice« (*Da me je strah?*, *Denar od Hitlerja*, *Izgon Gerte Schnirch*, *Hana* idr.). V Jančarjevem romanu celotna kompozicija romana temelji na polivokalni strukturi.

Vse avtorice analiziranih romanov prikazujejo ženske protagonistke. V čeških romanih so ženski liki zelo izraziti in na osrednjem mestu, zato Czaplínska (2016: 338) celo govori o feminističnem stališču, ki ga prinašajo pisateljice – čeprav včasih nevede. V svoji analizi ugotavlja, da ta perspektiva »dopolnjuje aktualni diskurz z novimi perspektivami in poudarki, tako tematskimi kot stilskimi«. Ne gre samo za to, da junakinje naseljujejo svetove teh romanov in moški igrajo sekundarno vlogo, ključni so še motivi materinstva in sočutja, ki osebno zgodbo prenesejo na raven univerzalnosti. Tudi v romanu Draga Jančarja je osrednji lik junakinja, čeprav med pripovednimi perspektivami ni njenega glasu. Pri liku

femme fatale Veronike so poudarjeni njen humanizem, apolitičnost, inteligenca, po drugi strani pa tudi ekscentričnost, morda celo egocentričnost. Prepričljivost tega ženskega lika pa je – za razliko od ostalih – vprašljiva: ali je mogoče, da skrajno sočuten in razgledan posameznik v časih vojne ostane apolitičen, ne da bi se zavedal dogajanj in razmer v okupirani državi in se do njih opredelil (prim. Kos 2019: 158)?

Upodobitev in refleksija travmatičnih dogodkov druge svetovne vojne ima v posameznih delih različne funkcije in delež, služi kot zgodovinsko ozadje, fabulativna kulisa ali katalizator zgodbe. Čeprav ni bil prvotni namen vseh avtorjev prispevati k prevrednotenju ali detabuizaciji zgodovinskih dogodkov, je glede na predmet razprave legitimno vprašanje, ali prinašajo nove, alternativne refleksije travmatičnih zgodovinskih dogodkov. Med slovenskimi romani iz tega stališča zagotovo izstopa roman Maje Haderlap, ki v lirični zgodbi o odraščanju slovensko govorečega dekleta na avstrijskem Koroškem izriše politični in zgodovinski kontekst koroškega upora med vojno in položaj tamkajšnjih partizanov. To ji uspe brez moraliziranja in v izrazito poetičnem slogu z esejističnimi prvinami. V romanu *To noč sem jo videl* polivokalna pripovedna perspektiva omogoča dožemanje dogajanja z več zornih kotov. Posamezni liki, ki se razlikujejo na podlagi politične orientacije, vsak iz svojega stališča predstavljajo svoje dožemanje opisanih dogodkov. Osredotočenje na različne govorce dopušča ne samo neideološko vrednotenje, ampak tudi psihološko upodobitev likov, čeprav različne pripovedi na jezikovni in stilistični ravni nimajo opazno različnih karakteristik.

V romanu Maruše Krese je v ospredju emocionalnega pripovedovanja ljubezenska in osebna zgodba. Kljub kritiki nekaterih dejanj partizanov, katerih vzrok vidi v takratnih krutih in nenormalnih pogojih življenja, ponuja manjšo mero refleksije zgodovinskih dogodkov. Romaneska lika partizanke in partizana nastopata bolj kot osebi, ki ju vodijo okoliščine, ki se jim nimata možnosti upreti, in ki se ne zavedata posledic svojega delovanja. Ko mladi partizanki med vojno odredijo politično delo, se na novo funkcijo politkomisarke odzove: »Politika in jaz? Sam bog naj se me usmili« (Krese 2012: 28). In ko partizanu tik po vojni ponudijo visoko zaupno funkcijo direktorja zaporov, razmišlja takole: »Zadnja šala je, da bi bil direktor zaporov. Pravzaprav smešnica, ki meji skoraj že na perversnost. Šel sem k Janezu. Na visoki funkciji je. Prav tako brez dokončane šole kot jaz. "Nor si. Seveda moraš sprejeti." Potem sva se ga napila« (Krese 2012: 85).

Podobno kot si zakonca ne želita iti na Bled med Titovim obiskom ali pa na Titov pogreb, se njuno razmišljanje vedno zaključí s tem, da nočeta, vendar morata (Krese 2012: 141, 168–169). V češki književnosti po letu 1989 podobnega vidika razumevanja oz. relativizacije dejanj funkcionarja na visokem položaju ne zasledimo.

5 Zaključek

Dogodki druge svetovne vojne predstavljajo zelo kompleksne teme, ki so povezane z različnimi družbenimi, kulturnimi in političnimi tabuji. Ugotavljamo, da je v češki in slovenski književnosti zadnjih desetletij izrazito naraslo število romanov, ki reflektirajo travmatične vojne dogodke. Sodobni avtorji se soočajo z nalogo, kako po eni strani ustvariti izvirno delo, po drugi pa se odzvati na izzive, povezane s sodobnim raziskovanjem tako zgodovinskih dejstev kot kolektivnega spomina in reinterpretacijo določenih zgodovinskih dogodkov.

Sklepamo, da je v literarnih delih opazna razvoja linija, ki kaže na premik od strogo realistične pripovedi k zgodbam, v katerih postanejo dogodki druge svetovne vojne izhodišče in pretveza za razmislek o obnašanju človeka v skrajnih življenjskih situacijah, o zlorabi moči in – posebej v češki književnosti – o usodi žensk, ki niso le žrtve zgodovinskih dogajanj, temveč tudi predstavnice spola, ki je v patriarhalni družbi od nekdaj zatiran. Večino besedil lahko vključimo v tok del o prenašanju spomina in ustvarjanju postspomina. Prav tako nazorno vidimo vlogo kolektivnega spomina in možnosti njegovega preoblikovanja.

Viri

- Andronikova, Hana, 2001: *Zvuk slunečních hodin*. Praha: Knižní klub.
- Denemarková, Radka, 2006: *Peníze od Hitlera*. Brno: Host.
- Denemarková, Radka, 2009: *Denar od Hitlerja*. Ljubljana: Modrijan. Prev. Tatjana Jamnik.
- Haderlap, Maja, 2012: *Angel pozabe*. Maribor: Litera. Prev. Štefan Vevar.
- Jančar, Drago, 2010: *To noč sem jo videl*. Ljubljana: Modrijan.
- Katalpa, Jakuba, 2012: *Němci*. Brno: Host.
- Katalpa, Jakuba, 2014: *Nemci*. Vnanje Gorice: KUD Police Dubove. Prev. Tatjana Jamnik.
- Krese, Maruša, 2012: *Da me je strah?* Novo mesto: Goga.
- Mornštajnová, Alena, 2017: *Hana*. Brno: Host.
- Mornštajnová, Alena, 2019: *Hana*. Celje in Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba. Prev. Nives Vidrih.
- Platzová, Magdalena, 2006: *Aaronův skok*. Praha: Torst.
- Tučková, Kateřina, 2009: *Výhnání Gerty Schnirch*. Brno: Host.

Literatura

- Czaplińska, Joanna, 2016: Reflexe odsunu Němců v nejnovější české a slovenské próze psané ženami. Kratochvil, Alexander in Soukup, Jiří (ur.): *Paměť válek a konfliktů*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR. 337–355.

Fialová, Alena, Hruška, Petr in Jungmannová, Lenka (ur.), 2014: *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Praha: Academia.

Hirsch, Marianne, 2012: *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York, Chichester, West Sussex: Columbia University Press.

Hirschberger, Gilad, 2018: Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Frontiers in Psychology*. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.01441/full>.

Jamnik, Tatjana, 2009: Razpoke. Spremná beseda. Radka Denemarková: *Denar od Hitlerja*. Ljubljana: Modrijan. 271–286.

Janoušek, Pavel, 2018: Němci v české literatuře aneb Od idyly k tragédii a morytátu aneb Trauma, nebo Definitivní vítězství? Janoušek, Pavel: ... *a další studie*. Praha: Academia. 282–286.

Kos, Matevž, 2019: Druga svetovna vojna in dileme sodobnega slovenskega romana. Kos, Matevž: *Leta nevarnega življenja. Pet fragmentov o slovenski literaturi in drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Slovenska matica. 31–53.

Machala, Lubomír, 2008: Próza. Hruška, Petr idr. (ur.): *V souřadnicích volnosti. Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia. 277–311.

Smolej, Tone, 2015: Slovenska polivokalna romana s tematiko druge svetovne vojne. *Pri-merjalna književnost* 38/3. 157–171.

Šimák, Petr, 2011: Úspěch románu Vyhnání Gerty Schnirch. *Revolver Revue* 26/84. 230–234.

Virk, Tomo, 2021: Jančarjev roman *To noč sem jo videl* in etika reprezentacije. Balžalorsky Antić, Varja (ur.): *Razprave o sodobni slovenski literaturi*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. 55–75.

Zupan Sosič, Alojzija, 2014: Partizanska zgodbba v sodobnem slovenskem romanu. *Jezik in slovstvo* 59/1. 21–42.

Zupan Sosič, Alojzija, 2018: Družinski testament v romanu *Angel pozabe*. Šekli, Matej in Žele, Andreja (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu*. Videm: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 341–351.

Reflection on the traumatic events of the Second World War in contemporary Czech novel

In contemporary Czech literature after 2000, there is a distinct tendency to create works that thematically originate from the period of the Second World War and depict in a non-ideological way the traumas caused by the problematic Czech-German coexistence. This is especially evident in the prose of middle-aged and younger female writers such as Alena Mornštajnová (1963), Hana Andronikova (1967–2011), Radka Denemarková (1968), Magdalena Platzová (1972), Jakuba Katalpa (1979) and Kateřina Tučková (1980). In the paper we discuss the novels of the mentioned authors with an emphasis on the way they depict historical traumas from the Second World War in comparison with some contemporary Slovenian novels with the theme of the Second World War.

Keywords: Czech literature, Second World War, expulsion of Germans, collective memory, collective trauma